

Gürlemeli däl-de, derlemeli döwür geldi

Category: Kitapcy, Oba hojalygy: maldarçylyk we ekerançylyk

написано kitapcy | 23 января, 2025

Gürlemeli däl-de, derlemeli döwür geldi GÜRLEMELI DÄL-DE,
DERLEMELI DÖWÜR GELDI

Biziň çaga mahalyyzda-da günbatar türkmenleri Kesearkaçda, gum içinde, daglyk sähralarda, jülgelerde topar-topar bolup oturardylar. Olar mal-garasyny-da bakardylar, kiçiräk suwly çeşmelerde, sowmalardyr oýtaklarda ekin-tikinlerini-de oñarardylar. Düme ýerlere gawun-garpyz, arpa-bugday ekip, bol hasyl alardylar. Özlerinden artykmajyny ownuk dowarlara çalşardylar. O döwürlerde çarwada oturýanlardan döwlet işinde işläp, hak-heşdek alýanlar az bolardy. Şonuň üçin galyň bende

näme alsa dowar berip alardy. Gawun-garpyz-da ötümlidi. Bir çuwal gawun ýa-da garpyz bir çebiše, bir ýuki bir tokla çalşardylar. Ol adamlar bili berk guşap zähmet çekerdiler. Baýardylar.

Sözümüzü delillendirmek için subutnama getirmeli boldy. Gyzylarbat etrabynyň Paraw obasynyň gündogarynda 5-6 km daşlykda ýa-da Küren dagynyň bilini kesip geçýän **Musanyň gädigi** diýilýän ýerden çak gaýrasynda gyzylarbatly Akmämmet aga pahyr düme ýer edindi. Maşgalasyna Owlak eje diýerdiler. O bendeler zürýatsyzdylar. Olaryň iki ineri, bir eşegi bardy. O pahyrlar altmyşy arka atanlardy. Düýeji we Küren dagynyň gysysyndan (arasyndan) geçýän akyma Margyzyň damagy diýilýär. Şol ýerden öz oýtagyna çenli 3-4 km, Musanyň gädiginden ýerine çenli 4-5 km aralyga iki ineri goşup, demir azal bilen iki gezek geçdiler. Içini tep-tekz edip arassaladylar. Akawat üçin cil taýýar boldy. Dörtgyraň-dörtgyraň peller galdyrdylar. Sürüm işlerini kemsiz geçirdiler. Owlak eje pahyrda adamsynda artyk işlese işlärdi, kem işlemezdi. «Ýer işi – är işi» diýleni, Owlak eje är işini bitirerdi. İşden soñ çay-nahar taýýarlamagy-da irginsiz, kemini goýmany bitirerdi.

Akmämmet aga «Iki sürüm – bir suwdur» diýerdi. Iki sürümden soñ malalardy. Ýeriň yüzünü mahmal ýaly ederdi. Kemsiz bejerlen oýtaga gawun-garpyz ekerdi. Pazyllaryň tarlary biribirine ulaşyp, sapaklaryna tow berip, kümä meñzäp barýandyr. Akmämmet aga pazyllaryň başyna ýylgyn çybyk bilen kakardy. Maňa: «Ulalsaň daýhan bolarsyň, şeýle ösümlü pazylyň başyny kakmasaň, oňly hasyl almarsyň» diýip, daýhançylygyň tärlerini öwrederdi. Ine görseň, gawun-garpyz laý-läş bolup ýatandyr.

Akmämmet aga Gurban atly ýigdekçäni öýünde saklardy. Gurban iki inerj gawun-garpyzdan ýükläp, golaýdaky obalarda, Gyzylarbat şäheriniň bazarynda satardy. Akmämmet aga bişen gawun-garpyzlary ýolup üýşürse, Owlak eje toşap gaýnadardy, kak ederdi. Gawun-garpyz çigidinden saýlap, tohum ýygnardy. Toşap gaýnadylan garpyzyň çigidini mantaşadan saýlap, duzlap, serip guradardy. Mantaşany eşege, inerlere bererdi. Hiç zat isrip bolmazdy.

O wagtlar ýekeellilere golaý-goltumdaky obalaryň oglanlary kömege ýetişerdiler. Ýolnan gawunlary gyra çykarardylar. Toşap gaýnatmak üçin odun-çöp ýygyp, öýüň ýanyna, toşap gaýnadylýan ýere getirip goýardylar. Gawun-garpyzy gazaşyp, toşap gaýnatmaga kömekleşerdiler. Şol oglanlaryň biri-de mendim. Şol

ýyllar Watançylyk ursunyň başlan ýyllarydy. Çaý-suwyumyzy, nahar-nowamyzy Owlak eje güler yüz, süýji söz bilen bererdi. Garpyzyň gaýnan çigidini gaýgyrmazdy. Tomus kanikulynyň köpüsini şol ýerde geçirerdik. Ine, şol bendeler halal zähmeti bilen diýseň gurply ýaşadylar.

XIX asyryň ahyrlarynda, XX asyryň başlarynda goýun bakyp baýan adamlaryň köp bolandygyny gojalardan ençe gezek eşidipdik. Olar pederleriň pähimleri barasynda-da aram-aram aýdardylar. «Daýhan-daýhanyň yzyndan bir ýylда, baý baýyň yzyndan ýedi ýylda ýeter» ýa-da «Ekin - ekeniňki, mal - bakanyňky» diýerdiler. Ilata nakylyň ynamy täsirli hem-de güýçli bolupdyr. Ynam dörese, yhlas-da artar. Yhlas artsa, ynsanda güýç-kuwwat-da güýjeýär.

Gyzylarbat, Gazanjyk etraplarynyň öñündäki kebezläp oturan başy belent daglaryň günortasy giden jülgelik. Ol ýerleriň çeşme ýerinde çeşmeleri, guýy ýerinde guýularы bar. Malyň mekany, ekinin enesi, yrsgalyň gözbaşy diýer ekenler o döwrüň adamlary. Şol jülgeleriň birine **Sirkelli** diýilýär. Diňe şol jülgäniň ugrunda 7-8 sany badaýhanyň ýeri bardy. Ekilýän ýerlere **sowma** diýerdiler. Sowma diýmek jülgäniň ortasından telper çay (akyn) geçýärdi.

Ilersindäki daglara doly-ýagyş degende, Sirkelliniň çayy dolup akardy. Şol çaydan ekin ýerlere çenli ýap çekilýär. Suw sowlup alynýar. Ekin ýere suw eltilýär. Tutan ýerleri, ýap çeken ýerleri hazır-bu güne çenli mese-mälîm bolup ýatyr. Şeýle sowmalardan alnan arpa-bugdaýyň, gawun-garpyzyň hetdi bar-da, hasaby ýokdy! Şeýle derejäniň bir çetini çaga mahalym gözüm bilen görüpdim. O döwrüň daýhanlary gürlemän, derlärdiler.

O sowmalardan döwran dolandy. Yöne, ömürlik ýitmejek **pylanynyň sowmasy** diýen at baky galdy. Ol jülgelerden sapaly döwranyň geçmegine, baýlaryň, daýhanlaryň eşretli günleriniň sowulmagyna 37-iň tutha-tutlugu sebäp boldy. Baýlary basylar, mallaryny elinden aldylar. Ahundyr mollalary-da gaýgyryp goýmadylar. Onuň yz ýanyndan bigünä daýhanlary, çopanlary-da gapjadylar. Sibirden çykardylar. Ýer urup, ýerde galan naçarlary, oglan-uşaklary demir ýoluň golaýyna göçürip eltdiler. Il-günüň hal-ýagdaýlary juda agyrlaşdy. Gum içindäki, gum ýakasyndaky obany Özbegistana, Garabekewüle götürdiler. Şeýdilip, derlenen daýhançylyk döwre badak atdylar. Diňe keramatly, gudratly, gyssanyp çağyrana ýetişikli piröwlüýä Parawbibi öz obasyny göç-gondan aman saklady.

Parawbibiniň topragy obasyny ynjytman saklady, dere görä zer berdi.

Gabahat uruş ýyllary giň meýdanda ygşyldaşyp oturan ak bugdaý, şeker bilen bäsleşyän waharman, pyçak uranyňda darka ýarylýan garpyz, sarybogdak hankädi, ýumruk ýaly pomidor, mekgedir ak jöwen, ir-iýmişli bag-bakjalar jennet bagyny ýadyňa salardy. Hojagalanyň ilersindäki Sünt dagynyň arkajyna düme bugdaý ekerdiler. Düye bilen sürerdiler, el bilen orup, ýylky bilen döwerdiler. Ol ýere «Posonnoý» diýip, daýhanlar at dakypdylar. Ýygnanan bugdaý hasylyny Paraw obasyna kerwen gurap çekerdiler. Gyzyl kerwen irew-de-birewdi.

Parawyň kolhozy Gyzylarbat etrabynyn iň girdejili hojalygy hasaplanýardy. Şol ýerleri ekýän-de, orýan-da, döwýän-de, kerwen gurap çekýän-de, gökdür bakja hasylyny ýygnap ýerleşdirýän-de, mal-garany bakyp suwarýan-da juwan ýaşly gelinler, garrylar, ýaňy murt ýeri garalyp ugran ýetginjeklerdi. Bular fronta tonnalap-tonnalap bugdaý ugratdylar. Gyzyl-kümüşden ýasalan şay-seplerini sypyryp, aldym-berdimli söweşde ýaka towlaşýnlara ýolladylar. Şol zenanlaryň bilinde bir sere dokma guşaklary bolardy. Ol guşaklar daň atandan ýassy wagtyna çenli billerinden çözülmeydi. Aç-suwsuzdyklaryny duýmazdylar. Şirin janlaryny gaýgyrman, günüzyn maňlaý derini seçerdiler. Är işini bitirerdiler. Bala-çagalalaryny ynjytman saklardylar.

Şol uruş ýyllary Parawyň kolhozyny Gyzylarbay etrabynyn Janahyr obasyndaky kolhoza birikdirdiler. Ol döwürde ile-güne sala-da salyp durmazdylar. Parawbibiden döwran sowuldy. Haýran galmaly, Paraw ejeke nalyş edýän ýaly, çeşmänin suwy dessine azalyp başlady. Gyzyl getirýän ekin meýdany hakyky eýesine zar bolup galdy. Yer işi unudyldy. Diňe zenanlaryň el işi, azowlak dowar bilen oňşuk dolamaly boldy. Oba adamlary garyplaşdy. Soň-soňlar mal saklaýyn diýseler-de, baş dowardan artygyny almaly etdiler. Üstesine-de mala salgyt tölemelidi. Başga bir döwlete garaşly bolsaň, şeýle-de bolar ekeni. «Ýatan öküze – iým ýok» diýilse-de, sowet döwrüniň baştutanlar-a oturyp däl-de, ýatyp iýerdiler.

Brežnewiň döwri-de bir hili döwür bolup geçdi. Şol döwrüň başyndan tä aýagyna çenli derlemän, gürlemegiň döwri boldy. Kolhoz-sowhozlaryň başlyklaryndan başlap tä Brežnewe çenli aldygyna kagyz ýüzünden okap gürlärdiler. Ýaltaçylyk baştutanlaryň depesinden dabanya çenli eýeledi. İş ýerinden

çykman, şa ýaly ýasadylar. Onda-da halkyň hasabyna. Ýone görgi baryny gören, gije-gündiz işlän daýhanlardy. Olar pagta meýdanynda gün dogandan gün batýança gara derlerini dökerdiler. Mekdep okuwçylarydyr talyplar-da emgek baryny görerdiler. Olar pagta ýygymy başlap, tä gutarýança oku garasyny görmezdiler. Ýygylýan pagtalar tonnalap-tonnalap wagonlara basylardy. Pagta ýüklenen wagonlaryň nireden çykýandygyny Hudáý biläýmese, türkmeniň zähmetsöyer daýhanlary-ha bilmezdi. Jüýse sanaşmaly bolanda welin, olaryň ellereine ujypsyzja pul düşerdi. Oba hojalygynyň ýolbaşçylary bolsa, daýhanlaryň gyşarýandygyna garaman, gaýşaryl gezerdiler, şaňlap duran jaý, iňläp duran maşyn edinerdiler. Köki çýürük sosialistik döwlet yraň atyp ugrady. Ahyrynda-da, gaýdyp ýerden galmaý ýaly bolup ýkyldy. Uruşsyz-söweşsiz, gohsuz-galmagalsız garaşsyzlygymyzy aldyk. Erkanalyk, azatlyk, agzybirlik alnymyza ýazyldy.

Döwür üýtgänge endik edilen nogsanlykdan dynmak aňsat düşenok. Şol nogsanlykdan dynmak üçin 1996-njy ýylyň 16-17-nji dekabrynda Uly Döwlet Maslahaty geçirildi. Maslahatda giňişleýin düşündirişli çykyşlar edildi. Oba hojalyk işgärleri, arçyndyr häkimler, daýhanlar bilen aç-açan pikir alyşdy. Täze azaply ak ýol görkezdi. Bu ýol türkmen halkynyň rysgalynyň açary hasaplanýar. Uly Döwlet Maslahatynda kemçilikleriň, goýberilen násazlyklaryň üsti yüz görmezden acyldy, olary düzetmegiň ýollary ara alnyp maslahatlaşyldy.

Bir topar adamlar «Men ýurdumy söýyän! Men ýurdumy söýyän!» diýip, uly gürläp, işlemän, ýurdundan tamakin bolýar. Olar diňe boş wada bermeli bolanda: «Hiç kim ýurduny meniň ýaly söýenok» diýip, bogazlaryna bat bermegi oñarýarlar-da, işlemegi welin başarmaýarlar. Daýhan birleşikleriniň ýolbaşçylary kreditiň hasabyna işlediler. Daýhan barda alada etmäge derek «0 taýyk ber, bu taýyk tabşyr. Ony al, muny al» diýip, görkezme baryny berýärler. Garaz, hasyl ýetişensoň eýesi köpelýär. Hasyl ýetişdirene girdejiniň sähelçe bölegini berýärler. Ähli ýolbaşçylaryň bar aladasы ýetişdirilen hasyly satyp, köpräk gazanç etmäge gönükdirilýär.

Ata-babalarymyzdan galan «0ýun etse – ogly, cynyny etse, atasy ýeňer» diýen pähim bar. Döwlet ýerleri hakyky eýelerine, daýhanlara bermeli diýip, kesgitli talaby oba hojalygyna dahylly ýolbaşçylaryň öňünde keserdip goýdy. Şol günden başlap türkmen halky döwletimize öñküden-de beter ynanyň başladylar.

Ýurt ýolbaşçysynyň ara maý salman Mary welaýatynda bolup, daýhanlar bilen ýüzbe-ýüz gürleşmegi, baglaşylan şertnama esasynda ýeri kärendesine 15 ýyllyk möhlet bilen bermeli diýip aýtmagy, daýhanlaryň şol günden başlap ýere artdyrylan ylasdyr ynam bilen ýapyşmagyna getirdi. Daýhanlaryň çykyşyny telewizorda häli-şindi görýäris, radio arkalu ýygy-ýygydan eşidýäris. Şonda gürlemeli wagtyň yzda galyp, derlemlı döwrüñ gelendigini ähli türkmen halky bilyär. Hudaý ýol berse, indi aga-göge, miwelere asla zar bolmarys.

Tatar ÜÝŞMEKOW.

«Türkmenbaşynyń ýoly – Türkmeniň ýoly», 1999 ý. Oba hojalygy: maldarçylyk we ekerançylyk